
UDK 323.1:821.163.42
821.163.42.09 Matoš A.G.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 11. VII. 2011.

FILIP KOZINA
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
fkozina@ffzg.hr

IDEJA NACIJE U ANTUNA GUSTAVA MATOŠA

Sažetak

U radu se analizira ideja nacije Antuna Gustava Matoša (1873. – 1914.), odnosno konstitutivni elementi koji čine njezine temelje. Polazeći od pretpostavke da nacija nije proizvoljni politički konstrukt jednoga vremena nego proizvod povijesne evolucije niza kohezivnih identifikacijskih čimbenika određene skupine ljudi, nastojimo izdvojiti njezinu formulu u hrvatskim okvirima. Temeljne sastavnice Matoševe ideje nacije sukladne su srednjoeuropskomu načelu razvoja nacija pa analiziramo njegove misli o jeziku, teritoriju, povijesnome iskustvu te mitovima i simbolima svojstvenima za ljude sa zajedničkim etničkim podrijetlom. U skladu s tezom da se nacija politički želi ostvariti u državi, posebna se pozornost pridaje istociljnomu političkom i gospodarskomu djelovanju koji otkrivaju važnost voljnoga elementa u izgradnji i bivanju dijelom nacije. Matoševa ideja nacije otkriva se kao koherentan, dinamičan i interkulturalan ideal koji odbacuje isključivost nacionalističkoga diskursa te tako i danas pokazuje aktualnost i korisnost.

Ključne riječi: *nacija, jezik, etničko podrijetlo, teritorij, zajednička povijest, politika*

Uvod

Pitanja vezana za naciju i nacionalni identitet i danas su, unatoč brojnim društvenim promjenama, aktualne teme, posebno u srednjoj Europi. Razlozi za to mogu biti brojni, ali uzmimo kao premisu dva operativna – ili su nacija i nacionalni identitet u krizi, odnosno u silaznoj putanji, ili se nalaze u fazi preosmišljavanja.

Zagovornici *kraja nacija* u procesima globalizacije i sve jačem povezivanju svjetskih gospodarstava vide signale koji upućuju na zastarjelost starih koncepata nacije, pri čemu kao ključni argument ističu promijenjene društvenogospodarske i komunikacijske okolnosti. Ovakvo ishodište temelje nacije vidi u materijalnome, tj. gospodarskome kriteriju za koji veže društvene kriterije. Masao Miyoshi tako tvrdi da su nacionalne države u padu jer im je, zbog djelovanja multinacionalnih i transnacionalnih kompanija na sve državne institucije, promijenjen identitet. Po njegovu mišljenju državu-naciju na okupu drže porezi, nostalgični i sentimentalni mitovi pružaju iluziju neklasne organske zajednice u kojoj su svi članovi jednaki, a patriotizam služi tomu da se iluzija nacionalnoga održi još malo dulje.¹ U poznatoj raspravi o naciji i nacionalizmu, utemeljenoj na marksističkoj teoriji, engleski povjesničar Eric Hobsbawm tvrdi kako „sama činjenica da povjesničari počinju napredovati u proučavanju i analiziranju nacija i nacionalizama ukazuje na to da je ta pojava, kako je to često slučaj, prošla najvišu točku razvoja“² te na kraju studije izražava nadu da je njezin kraj „barem moguće zamisliti“³.

Zagovornici *preosmišljavanja nacija* u obzir uzimaju utjecaj globalizacije, ali ne umanjuju utjecaj i važnost nacije nego naglašavaju njezinu kohezivnu snagu, privlačnost i otpornost. Smatrali oni naciju konstruktom određenoga povijesnog trenutka ili proizvodom povijesnoga razvoja, u njoj vide dovoljno snažne čimbenike da i dalje okuplja dovoljan broj ljudi koji će u njoj tražiti i nalaziti kolektivni identitet. Tako Mike Featherstone drži da djelovanje multinacionalnih kompanija upravo može

1 M. MIYOSHI, „A Borderless World? From Colonization to Transnationalism and the Decline of the Nation-State“, *Critical Inquiry*, 1993., str. 732. – 744.

2 E. J. HOBSBAWM, *Nacije i nacionalizam*, Novi Liber, Zagreb, 1993., str. 207.

3 *Isto*, str. 270.

potaknuti nacije-države na očuvanje integriteta vlastite nacionalne tradicije i kulture.⁴

Gdje se u toj priči i zašto nalazi Antun Gustav Matoš? S obzirom da je njegovo književno djelo (u užem smislu) položilo test vremena, ova analiza pokazat će je li danas relevantna i njegova društvena misao. Izbor teme – misli o temeljima nacije – s jedne se strane nametnuo zbog zastupljenosti tih elemenata u njegovu djelu, a s druge strane zbog svoje aktualnosti. Kako je Matoš vidio/zamišljao hrvatsku naciju prije stotinu godina i koje je njezine čimbenike smatrao najvažnijima? Možemo li unatoč vremenskoj distanci uspostaviti neke analogije i razmisliti o nekim smjernicama?

Treba istaknuti da unatoč velikomu angažmanu različitih područja znanosti još uvijek nije postignut konsenzus oko temeljnih konstitutivnih elemenata nacije, iako se ti elementi više-manje ponavljaju, a ponajviše ovise o povijesno-prostorno-kulturnim okolnostima razvoja pojedine nacije. Tako se unutar hrvatskoga (i srednjoeuropskoga) konteksta ističu zajednički jezik, etničko podrijetlo, teritorij, povijesno iskustvo, mitovi i simboli, političko djelovanje, institucionalno obrazovanje te objedinjujući čimbenik – zajednička kultura. U ovom će radu biti predstavljeni stavovi Antuna Gustava Matoša o prvih šest konstitutivnih elemenata nacije kao temelj za neku buduću analizu njegovih stavova o odnosima i utjecajima nacije i kulture.

1. Zajednički jezik

Treba istaknuti da je jezik, uz teritorij, u povijesnome razvoju i stvaranju nacija najnestabilniji element. Iako je proces stvaranja suvremenih nacija pojavnošću korespondirao s romantičarskom idejom o jeziku kao nositelju etničkoga identiteta koji bi bio reprezentant *naroda*, to je ipak bio izbor *pars pro toto*. Imajući na umu standardizacijske procese u izgradnji nacionalnoga jezika, Hobsbawm tvrdi da su nacionalni jezici gotovo uvijek poluumjetne prirode, tj. „upravo suprotno od onoga što

4 M. FEATHERSTONE, „Localism, Globalism and Cultural Identity“, *Identities, Race, Class, Gender, and Nationality*, ur. L. M. Alcoff i E. Mendieta, Blackwell Publishing, Cornwall, 2004., str. 349.

nacionalna mitologija smatra da jesu, a to je primordijalni temelj nacionalne kulture i izvor nacionalnog duha“⁵. Ova se općenita tvrdnja pokazuje manjkavom jer *nacionalni* jezik uključuje sve *izostavljene jezike* koje Hobsbawm spominje, dakle i narječja i dijalekte. Standardni ili nacionalni jezik jest službeni i funkcionalni jezik, no on niti negira svakodnevnu uporabu niti sugerira nižu vrijednost dijalekta, pa i omogućuje identifikaciju lokalnoga s nacionalnim. Nadalje, kao i granice država, jezici su proizvod povijesnoga razvoja te često odraz političke stvarnosti i planova. Stvaranje hrvatsko-srpskoga jezika najbolje svjedoči o problemu teze o istoznačnosti jezika i nacije, a istodobno otkriva osjetljivost naroda na položaj vlastitoga jezika, što je najbolje pokazala Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskog jezika iz 1967. godine.

Dvije nacije mogu imati isti jezik a da ne čine istu naciju (Englezi i Irci, Nijemci i Austrijanci), no primjer Ukrajine potvrđuje kako uporaba različitih jezika (na istoku ruski, na zapadu ukrajinski) djeluje na stupanj nacionalne identifikacije govornika. Drugim riječima, povijesno-političke okolnosti definiraju položaj i funkcije jezika u cjelini nacije. Zato je Nikša Stančić glede jezika oprezniji i samo konstatira činjenicu da je na području srednje Europe „predodžba o jeziku kao izrazu ‘genija’ ili ‘duha naroda’ (Herderov ‘Volksgeist’) postala podlogom shvaćanju o ‘narodu’, tj. etnikumu kao osnovi nacije“⁶. Matoš je vrlo slično pisao o jeziku: „Hrvatski jezik je proizvod odnošaja Hrvata prema Hrvatskoj, prema prirodi, prema polju, gori, šumi i zraku [...] i zato naš jezik ima sve posebne boje, zvukove, oblike i osebine naše zemlje: buran kao senjska bura [...] tužan kao kraška pustolina, veseo kao tambura i dubok kao mrak naših šuma i tragika našeg mora.“⁷

Zanemarimo li romantičarsku egzaltaciju, primjećujemo da Matoš u jeziku percipira refleks iskustva ljudi koji se njime služe, tj. jezik mu je medij koji zrcali njihov prostorni i duhovni, realni i irealni imaginarij. Ako je jezik u normativnoj dimenziji *poluumjetan*, u praksi nije *izraz izvornog duha narodnog*, u svakome slučaju jest *odraz* u najširem smislu

5 E. J. HOBSBAWM, *n. dj.*, str. 207.

6 N. STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb, 2002., str. 40.

7 A. G. MATOŠ, „Lijepa naša domovina“, *Sabrana djela A. G. Matoša*, sv. IV, JAZU, Liber, Mladost, Zagreb, 1973., str. 297. Svi Matoševi citati preuzeti su iz ove edicije (dalje SD).

riječi shvaćenoga *zajedničkog povijesnog i svakodnevnog iskustva*. To iskustvo ugrožava nametanje tuđega jezika, što je Matoš osjetio preko germanizacije i mađarizacije. Svjestan da govornici hrvatskoga jezika svjesno ili nesvjesno preuzimaju elemente tih jezika, on konstatira: „U Zagrebu je lakše živjeti bez znanja hrvatskog, no bez znanja njemačkog jezika. U trgovinama je njemački jezik služben, kao i u nekim gostionama gdje se gosti za ljubav konobarima stide govoriti hrvatski.“⁸ Nedostatak svijesti o potrebi učenja i čuvanja jezika Matoš uočava i u institucionalnim okvirima: „U vašem programu vidim mnoge egzotične predmete, ali ne vidim jednoga koji bi trebali učiti đaci svih fakulteta: hrvatskog jezika.“⁹

Matoš je uočio nesporazum nastao miješanjem jezičnih i nacionalnih pojmova: „Sada mi nije čudo, što postoji između Srpstva i Hrvatstva tako grozan konflikt, sada, kada sam se zaista uvjerio, da nas sa Srbima veže samo – jezik.“¹⁰ Na drugom je mjestu bio još precizniji: „Jedinstvo narodno Srba i Hrvata je tek literarni i *filološki* pojam, a nikako historijski i *politički*, jer smo doduše jedan narod jezikom, ali barem dosele nismo to historijski i politično. To jezično jedinstvo, koje u stvari nije narodno jedinstvo, jer kod toga više odlučuje politički faktor, vrlo muti pojmove.“¹¹

Možemo reći da je jezik važan element Matoševe ideje o naciji. On jest prvotni razlikovni čimbenik između jezično nesrodnih nacija, ali nije presudni uvjet razlikovanja jezično srodnih nacija. Pripadnik određenoga naroda trebao bi cijeniti, čuvati i njegovati vlastiti jezik jer tako čuva naslijeđe, iskustvo prošlih pokoljenja koje se tim jezikom prenosi te ga obogaćuje suvremenim iskustvom. Ako je izražavanje mišljenja jedno od temeljnih ljudskih prava, a izražavanje mišljenja na vlastitome jeziku potpuno i prirodno ispunjenje toga prava, jasnija je uloga i nužnost čuvanja nacionalnoga jezika (i institucionalnoga!), kao i potreba razvijanja svijesti o njegovoj važnosti i vrijednosti. Pri tome ne treba pasti u zamku ideološkoga jezičnog purizma, nego shvatiti jezik kao dinamičan,

8 A. G. MATOŠ, „Zagreb po danu“, SD, sv. XI, str. 174.

9 A. G. MATOŠ, „Pismo Aleksiju“, SD, sv. XV, str. 42.

10 A. G. MATOŠ, „Leonu Matošu“, SD, sv. XIX; str. 282.

11 A. G. MATOŠ, „Nauka za izvoz“, SD, sv. VIII, str. 322.

polifunkcionalan sustav, stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu.¹² Matošev leksik, koji zrcali iskustvo jezične interferencije hrvatskoga i srpskoga jezika, najbolje o tome svjedoči i to potvrđuje.

3. Zajedničko etničko podrijetlo

Većina istraživača s pravom negira tezu o zajedničkome etničkom podrijetlu kao jedinome temelju izgradnje nacije, no treba upozoriti da je pri tome u srži riječ o strahu od mogućnosti da se etnija pretvori u tzv. rasni čimbenik, čemu je vjerojatno kumovalo iskustvo XX. stoljeća i ideologije koje su zloupobile sugestije što ih nude krv, srodstvo, rasa i tlo, za koje Arjun Appadurai tvrdi da su „nekako manje zamišljeni i prirodniji od zamišljanja kolektivnih solidarnih interesa“¹³.

Ako ipak zajedničko etničko podrijetlo ne izjednačimo s rasom, možemo ju ispravno uvrstiti u jednadžbu nacije, što naglašava i Dalibor Brozović: „Važno je ne precijeniti ulogu etničnosti, ona je samo jedan od čimbenika koji određuju fizionomiju nacionalne zajednice... [...] No jednako je važno i ne podcijeniti etničnost.“¹⁴ Etnički čimbenik može biti nositelj identiteta u slučaju kada se nacija *politički* utemeljuje na prevlasti jedne etničke skupine, pogotovo u slučajevima kada isti prostor dijeli manje ili više etničkih skupina. U tome kontekstu Radovan Ivančević izdvaja dva ključna trenutka hrvatske povijesti koja su odredila položaj (naseljavanje na području Zapadnoga Rimskog Carstva) i izbor civilizacijskoga puta, tj. „preuzimanje antičke kulturne baštine: latinskog jezika i pisma, [...] i kršćanstva“¹⁵. Povijest pojedinih nacionalnih kultura često je bila određena upravo tim čimbenicima – izborom vjere i pisma, a posebno zanimljivi odnosi stvarali su se na graničnome području velikih

12 Parafraziramo i na cijeli jezik širimo definiciju standardnoga jezika akademika Dalibora Brozovića.

13 A. APPADURAI, *Modernity at Large*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2000., str. 161.

14 D. BROZOVIĆ, „Etničnost kao jedna od podloga nacionalne kulture“, *Kultura, etničnost, identitet*, ur. J. Čačić – Kumpes, Hrvatski institut za migracije, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999., str. 223.

15 R. IVANČEVIĆ, „Ruralna i urbana komponenta kulturnog identiteta“, *Kultura, etničnost, identitet*, ur. J. Čačić – Kumpes, Hrvatski institut za migracije, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, str. 225.

civilizacijskih utjecaja, kao u slučaju Poljske i Ukrajine, Litve i Rusije ili Hrvatske i Srbije, a možda i ponajviše u Bosni i Hercegovini, državi sa čak tri konstitutivna naroda utemeljena na etničkim skupinama.

Međutim na mikrorazini, tj. u svakodnevnoj kulturnoj djelatnosti, etnički se čimbenik pokazuje manjkavim. Radi dokaza ove teze Ivančević podsjeća da je autor glazbe hrvatske himne Srbin, ističe ulogu Slovenca Stanka Vraza u hrvatskome narodnom preporodu te djelatnost Židova Vatroslava Lisinskoga pa zaključuje da „hrvatsku kulturu, pa ni hrvatski identitet, nisu gradili samo Hrvati, da hrvatska kultura dakle nije etnički pojam ni sada, niti je to ikada bila, niti to ikada može biti“¹⁶. Ovdje treba istaknuti dvoje: da pojam nacionalnosti nije oduvijek označivao isto i da treba razlikovati političko i kulturno utemeljenje nacije.

Poznati teoretičar nacije Anthony D. Smith upravo naglašava vezu između suvremene nacije i etničke jezgre iz prošlosti, pri čemu je nacija jedan oblik modernizirane etnije nastale približavanjem viših i nižih društvenih slojeva, odnosno širenjem elitne aristokratske kulture koja se preoblikovala u nacionalnu kulturu: „Nacija je [...] imenovana ljudska populacija koja posjeduje zajednički povijesni teritorij, zajedničke mitove i povijesna sjećanja, masovnu javnu kulturu, zajedničku ekonomiju i zajednička zakonska prava i dužnosti za sve pripadnike.“¹⁷ Smith se slaže da se taj proces događao u nekome povijesnom vremenu, ali drži da ne postoji izgradnja nacije *ex nihilo*, nego da ona, ma koliko njezin razvoj bio uvjetovan političkim, gospodarskim ili obrazovnim čimbenicima, mora imati uporište u nekakvoj stvarnosti, tj. da nema konstrukcije *nacije po želji*, nego da je ona konstituirana svojim povijesnim iskustvom, mitovima i vjerovanjima koji su odraz našli u kulturi.

U ovome kontekstu zanimljivima se pokazuju Matoševe misli u kojima se referira na stavove Ante Starčevića: „...meni se čini da je Starčević rasnom pasminskom momentu pripisivao preveliki utjecaj. [...] i mi znamo da je Francuska pravi ričet od raznih, i danas još neamalgamovanih pasmina, da su Prusi po krvi pretežno Slaveni, da je Napoleon bio po rasi Talijan [...] da prema tome narodnost nije rezultat iste rase,

¹⁶ *Isto*, str. 231.

¹⁷ A. D. SMITH, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998., str. 68.

nego istog političkog i kulturnog osjećaja i razvitka.“¹⁸ Iako pojmovi rase ili pasmine danas mogu buditi začudan učinak, jasno je da ih Matoš rabi metaforički kako bi ukazao na činjenicu da pripadnik jedne etnije ili nacije može biti čimbenik političkoga ili kulturnoga razvoja druge etnije ili nacije, odnosno da rođenje ne determinira pojedinca i njegovo djelovanje.

4. Zajednički teritorij

Čim se dotakne pitanje etničnosti kao temelja nacije, javlja se i pitanje njezine vlasti na određenome području, i to u obliku države. Neke nacije uspjele su očuvati svoj identitet iako nisu stvorile državu na određenome području¹⁹ pa možemo zaključiti da nacija teži stvoriti državu, ali da ona nije uvjet njezine egzistencije, pogotovo kada znamo koliko na granice utječu političke promjene i odnosi geopolitičke moći. Na to je upozorio i papa Ivan Pavao II. u knjizi *Sjećanje i identitet*: „S pojmom ‘nacija’ želi se označiti određena zajednica koja boravi na određenu području i koja se od drugih zajednica razlikuje po vlastitoj kulturi. [...] Ne može, primjerice, nacija biti zamijenjena s državom, premda se nacija po svojoj naravi teži utemeljiti u državi, kako to pokazuje povijest pojedinih europskih nacija...“²⁰

Matoš o teritoriju/prostoru govori iz dvaju očišta. Prvi je umjetnički i pejzažistički, pri čemu mu je hrvatska zemlja/pejzaž svojevrsan ideal, supstitut neimane, u vlastitoj državi ostvarene slobode.²¹ Prostor Matošu nije bijeg od realnosti jer on upravo u realnome prostoru, kategoriji tek naizgled statičnoj i nepovezanoj s društvenim prilikama, vidi duhovni potencijal: „Moralna vrijednost pejzaža = sloboda.“²² Drugo očište otkriva svijest o važnosti (geo)političkoga položaja Hrvatske: „Polovicom u Srednjoj Evropi i polovicom na Balkanu, mi smo evropski ključ Evrope

18 A. G. MATOŠ, „Sladogorki razgovori“, SD, sv. XV. str. 153. – 154.

19 Nekoć Židovi, danas Palestinci ili Kurdi. Ni Hrvatska donedavno nije imala samostalnu državu.

20 IVAN PAVAO II., *Sjećanje i identitet*, Verbum, Split, 2005., str. 72. – 73.

21 D. ORAIĆ-TOLIĆ, *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980., str. 32. – 48.

22 A. G. MATOŠ, „Bilježnica V“, SD, sv. XVII, str. 328.

za Balkan za Jadran, za Orijent, a Balkana za Zapad, za Evropu. [...] Hrvatska zemlja vrijedi danas nažalost više od nas. Današnja Hrvatska je vrednija od Hrvata i kult naše divne zemlje, naše domovine, treba biti prva točka u našoj narodnoj obrani.“²³

Oduzmemo li teritoriju organicističku dimenziju, koja po mnogima lako stvara ideologiju *krvi i tla* te imperijalizam i rasizam, i prihvatimo mogućnost diskursa o zemlji ili prostoru kao jednome od legitimizirajućih identifikacijskih metoda i praksa, shvatit ćemo da mnogi (i Matoš), u skladu s riječima Anne Buttimer, „u njihovim zbiljskim krajolicima, mitovima i simbolima njihovih civilizacija [...] ‘otkrivaju’ [...] istinski osjećaj identiteta, poretka, niše i obzorja“²⁴. Tako shvaćen prostor čovjeku omogućuje *topofiliju* koju Yi-Fu Tuan definira kao osjećajnu sponu između ljudi i mjesta koja obuhvaća sve osjećajne veze koje ljudsko biće uspostavlja s tvarnim svijetom.²⁵ Upravo tako možemo opisati Matošev odnos prema hrvatskomu teritoriju, unatoč primjedbi Tina Ujevića koji je točno ukazao da je Matoš, iako je hrvatskoj zemlji dao gotovo središnje mjesto u svojem spisateljskom radu, pisao samo o Hrvatskome zagorju, zagrebačkoj okolici, Primorju, da je Slavoniju napustio za mladenačkih dana, a Dalmaciju gotovo i nije poznao, tj. da je Hrvatsku morao upoznati u cjelini.²⁶

U Matoševu obranu možemo se pozvati na poljskoga nobelovca Czesława Miłosza, koji je upravo u pisanju o *malim domovinama*, odnosno manjim, lokalnim ili regionalnim područjima koje smo doživjeli i s njima se emotivno povezali, vidi izlaz iz opasnosti spisateljskoga emotivnog totalitariziranja cjelokupnoga nacionalnog područja, koji često krije ideologiju. Matošev opis područja otkriva iskren *oćut mjesta*, koji Stipe Grgas opisuje kao „vertikalnu ljudskih vrijednosti i duhovnih potreba kojim čovjek biva prikovan za određeni okoliš, za razliku od hori-

23 A. G. MATOŠ, „Hrvatski nacionalizam“, SD, sv. XVI, str. 119. – 120.

24 A. BUTTIMER, cit. prema: S. GRGAS, *Ispisivanje prostora*, Naklada MD, Zagreb, 2000., str. 178.

25 Y-F. TUAN, cit. prema: S. GRGAS, *n. dj.*, str. 160.

26 T. UJEVIĆ, „Em smo Horvati“, *Kritike, prikazi, članci, polemike: O hrvatskoj i srpskoj književnosti. Sabrana djela Tina Ujevića*, sv. VII, ur. N. Mihanović, Znanje, Zagreb, 1963. – 1967., str. 286.

zontale protežnosti prostora“²⁷. Drugim riječima, taj je odnos uzajaman, kreativan i duboko humanističan: „Ako nam je duša rezultat dojmova, ako su ti dojmovi većinom hrvatski zvuci i hrvatske slike, slike krajeva hrvatskih, duša je naša kao ovo drveće i voće rezultat hrvatskog pejzaža. [...] Drugi, tuđinski kraj može biti vrlo sličan ovome, ali ga toliko ne razumijem, jer nisam njegov plod, jer mi govori tuđim jezikom. Sunce, planeti, brda i biline iste su kao ovdje i u drugim zemljama, kao stanovnici što su ljudi kao tu, ali bilje, brda, zvijezde i mjesečina govore u Hrvatskoj istim jezikom kao Hrvati.“²⁸

5. Zajedničko povijesno iskustvo

Analizirajući povijesni put i sadašnje stanje niza nacija diljem svijeta, Manuel Castells stao je u obranu povijesnosti nacija nasuprot brojnim njezinim dekonstrukcionistima poput Ernesta Gellnera koji je tvrdio da su nacije proizvoljne povijesne izmišljotine, tj. ideološki artefakti, u određenome trenutku povijesti proizišli iz djelovanja intelektualaca u korist društvenih i gospodarskih elita proizvoljnom manipulacijom povijesnim mitovima.²⁹ Castells je pak na primjerima etnički i kulturno homogenoga Japana ili šarolikih Sjedinjenih Američkih Država pokazao iznimno kohezivnu silnicu nacije: „Nacionalnost, vjera, jezik, teritorij, *per se*, nisu dostatni za stvaranje nacija i pokretanje nacionalizma. Zajedničko iskustvo jest...“³⁰

Matoš je zajedničko povijesno iskustvo, u hrvatskome slučaju utemeljeno na etnosu, najčešće problematizirao u odnosu na najbliži narod, Srbe. Njegove su misli išle u tri smjera: isticao je različite povijesne putove tih naroda, isticao je sadašnji trenutak koji zrcali te putove i ostavljao je mogućnost budućega zbližavanja tih naroda bez ukidanja vlastitih posebnosti. Zajedničko iskustvo Matošu nije mrtva ostavština zakopana u povijesti nego živa sadašnjost odražena u kulturi i politici.

27 S. GRGAS, *n. dj.*, str. 160.

28 A. G. MATOŠ, „Iz Samobora“, SD, sv. IV, str. 99.

29 Usp. E. GELLNER, *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998.

30 M. CASTELLS, *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002., str. 39.

Kada je govorio o različitim povijesnim iskustvima, Matoš je naglašavao kulturno-civilizacijsku orijentaciju Hrvata na Zapad i kontinuitet državnosti. Prvo je govorilo o velikome izvoru koji je oblikovao hrvatsku kulturu, a drugo je bila povijesno-pravna činjenica koju su Hrvati isticali kao ključ svoga državno-pravnoga položaja unutar Krune sv. Stjepana, na kojem su temeljili san o samostalnoj državi i s vremenom razvili jedan od važnijih nacionalnih mitova: „Mi već živujemo preko hiljadu godina zasebnim političkim životom i naši stari znaše kroz bure vjekova sačuvati na trošnom čunu domovine prastaro hrvatsko obilježje državno kojemu je bio ban i sabor predstavnikom ne samo po imenu. Po svojoj smo prirodi a utjecajem povijesti zapadnjaci, dok Srbi naginju većinom Rusiji...“³¹

Povijesno iskustvo trag ostavlja i u sadašnjosti. Najveći dio Hrvatske oduvijek je bio pod utjecajem Zapada, tj. Venecije, Beča ili Pešte, a Matoš je svjedočio utjecaju posljednjih dvaju središta, zaslužnih za izgled hrvatskoga društva u razdoblju od XVI. stoljeća pa sve do njegova doba. Kao što je već rečeno, najočitije razlike uočavale su se, igrom slučaja i povijesti, s najbližim susjedom, Srbijom, s kojom je Matoš Hrvatsku najčešće uspoređivao zbog unitarističkih planova dijela hrvatske politike. Kontrastivni pristup hrvatskoj i srpskoj sadašnjosti kao sublimatu prošlosti izložio je u nizu feljtonističkih, esejističkih i književno-kritičkih tekstova, što je odredilo i njihovu formu iskaza, koja unatoč humoristično-lapidarnom tonu otkriva i dubinske razlike između dvaju naroda. Pronicljiv promatrač svakodnevice tijekom boravka u Beogradu³² uvjerio se u različitost hrvatskoga i srpskoga svijeta:

Tamo hajduci, tu žandari. Tamo crkve prazne, tu – pune kao košnice. [...] Ovdašnji ljudi su bogomoljci, ali su čestiti i pošteni, dok je Srbija lani dobila svjetsko prvenstvo u ubijanju i teškim zločinima. [...] Ovdje činovnici, svećenici i plemići, tamo orgije stranačkih administrativnih anarhija. [...] Tamo više blagostanja, proze i novaca, kod nas više

31 A. G. MATOŠ, „Odgovor gosp. A. G. Matoša na upite Novog vijeka“, SD, sv. XIII, str. 13. – 14.

32 Usp. „Meni je kao emigrantu dala Srbija prvo utočište, spasila me, i tako se što ne zaboravlja nikada. Ja ljubim Srbiju i Beograd gdje nađoh prekrasne prijatelje. Kao novinar i đak imadah prilike da naskroz proniknem za one tri godine u srpski život na njegovom žarištu.“ *Isto*, str. 10.

komfora, poezije i stare kulture. Oni su bogati seljaci, mi smo siromašni plemenitaši. Oni – bizantinci, mi – jezuite. [...] Oni imaju slobodu, ali nemaju pravog društva; mi nemamo slobode, ali imamo socijalnih lijepih središta, imamo društvo. [...] Oni smatraju često i Hrvatsku srpskom zemljom, dok mi Srbije ne smatramo zemljom hrvatskom.³³

S druge strane onodobni politički projekt hrvatsko-srpskoga unitarizma svoje je uporište tražio ponajprije u jeziku, a već je ranije pokazano da je Matoš tu zabludu uočio i prema njoj se negativno postavio. Povijesno iskustvo kao refleks kulturne orijentiranosti pogotovo će na pograničnome području biti vidljivo u umjetničkim i književnim djelima pa je naglašavao: „...hrvatski i srpski duh pokazuju tako dijametralne razlike da bi im teško mogli naći analogiju u dvoimenim literaturama kao što su engleska i američanska, norveška i danska. Srpski i hrvatski duh nisu istovjetni, oni se popunjuju. Ti blizanci nisu slični. I opet jedan dokaz da je utjecaj kulturni i politički jači od utjecaja rase i milieua.“³⁴

Unatoč evidentnim razlikama, zbližavanje hrvatske i srpske kulture Matoš nije nužno vidio kao zlo, ono mu nije bilo ni nemoguća misija, ali je držao da mora biti posljedica prirodnoga procesa kulturne interakcije, a ne konstrukt apriorne odluke dijela političkih elita. Možemo reći da je u tome smislu bio sklon evoluciji (kulturnoj), a nesklon revoluciji (političkoj) u razvijanju odnosa između dvaju naroda, što je tek korak od svojevrsnoga *kulturnog ekumenizma*. Svjestan i sličnosti između tih dvaju naroda, kao otvoren mislitelj anticipirao je suvremeni pojam interkulturalnosti kao načina funkcioniranja, upoznavanja i zbližavanja kultura, u kojem su obje strane svjesne vlastitih posebnosti, tuđu posebnost poštuju te dopuštaju da se eventualna promjena dogodi kao nenasilna posljedica svakodnevnoga suživota:

Osim toga se u novije vrijeme polagano i sigurno fuzionira knjiga srpska i hrvatska, dok su tradicije i sama obilježja duha hrvatskog i srpskog još uvijek dosta različite. Za jedinstvenu knjigu treba jedinstvo duha, zajednice ideala i trebat će još mnogo vremena i prilježnijeg rada dok to

33 A. G. MATOŠ, „Oko Lobora“, SD, sv. IV, str. 88. – 89.

34 A. G. MATOŠ, „Srpska i hrvatska knjiga“, SD, sv. VI, str. 92.

jedinstvo duhovno provedemo i ostvarimo bez štete za lijepe posebnosti i karakteristične osebine na jednoj i drugoj strani.“³⁵

Pragmatično izdvajanje sastavnih elemenata nacije te njihova zlouporaba dovode do pogrešnih tumačenja pa zato Matoš inzistira na nedjeljivosti mozaika zajedničkoga jezika, područja, povijesnoga iskustva, kulture i državnopravne misli:

Narod je dakle pojam državnopravni i historijski, a ne tek etnografski i filološki. Jedinstvo pasmine i jezika ne čine još naroda. Narod je rezultat posebnog, jedinstvenog razvitka historijskog i kulturnog. Prema tome je hrvatski narod onaj dio slavenskog, jugoslavenskog plemena, što živi na području posebne historijske, državne i kulturne hrvatske misli.³⁶

6. Zajednički mitovi i simboli

Prihvatimo li do sada iznesene teze o konstitutivnim elementima nacije, uočavamo da je u Hrvatskoj nositelj, čuvar i generator njihova razvoja bio hrvatski etnikum. No da bi etnikum imao osjećaj povezanosti sa svojim prethodnicima, a time i narodonosni legitimitet za sadašnjost i budućnost, nužan mu je kakav-takav konsenzus iz kataloga povijesnoga iskustva koji čini nacionalno povijesno pamćenje. U tome slijedu Smith je tvrdio da je srž etničnosti prijenos povijesnoga pamćenja u kvartetu koji čine mitovi, pamćenje, vrijednosti i simboli.³⁷

Mitovi i njihovi kulturno kodirani nositelji, simboli, imaju važno mjesto u homogeniziranju nacije te razumijevanju i prihvaćanju zajedničke povijesti i važan su strukturalni dio kulturnoga i nacionalnoga identiteta te izgradnje nacionalne tradicije. To, između ostaloga, zahvaljuju i činjenici svoje složenosti, višeznačnosti, asocijativnosti i višestruke mogućnosti interpretacije.³⁸ Ta svojstva daju mitovima i simbolima dinamičan, što ne znači i potpuno proizvoljan karakter. Da određena tradicija, po riječima Esada Ćimića, „živi dio povijesti, most između

35 A. G. MATOŠ, „Književna kriza“, SD, sv. XVI, str. 74.

36 A. G. MATOŠ, „Hrvatski nacionalizam“, SD, sv. XVI, str. 117.

37 A. D. SMITH, cit. prema: D. RIHTMAN-AUGUŠTIN, „Narodna kultura i hrvatski etnomit“, *Kultura, etničnost, identitet*, str. 183.

38 N. SKLEDAR, „Etničnost i kultura“, *Kultura, etničnost, identitet*, str. 48. – 49.

minulog i budućeg“³⁹, ne okošta u statični tradicionalizam koji ne teži širenju i realiziranju novih mogućnosti, nego realizirano konzervira,⁴⁰ treba prihvatiti da se svaku tradiciju može preispitati, po potrebi prevrjednovati i staviti u nove kontekste. Ako najšire shvaćena tradicija jest čimbenik tvorbe nacije, možemo se složiti s Josipom Županovim koji kaže: „Stvaranje nacije nije nikad dovršen proces – on se ponavlja i sporadično obnavlja. Nacija vječno zahtijeva nova otkrića, rekonstrukcije i reinterpretacije. [...] Proces izgradnje nacije odvija se unutar određene tradicije, svaka iduća generacija ne ponavlja ga *ab ovo*, već nasljeđuje mitologiju i simbole prethodnih generacija.“⁴¹

Eklatantan primjer kako vrijednost mita ovisi i o povijesnome trenutku jest grad Dubrovnik, odnosno ono što danas simbolizira – slobodu. Matoš tomu mitu nije odricao temeljnu vrijednost, hrvatstvo, ali je prevrjednovao temelj mitske slobode:

Samo pod cijenu velikog šaranja i laganja, velike „diplomacije“, mogaše se ta pumpovana sloboda uzdržati. [...] Dubrovnik je veličajan [...] vrlo je uljudan i gospodski, ali jedna stranica senjske povijesti ima više heroizma i pravog junaštva od svih tih mladih pastijera [...] Onaj mali guravi Gašpar – Gašpar Alapić, probivši se živ kroz Sulejmanove hordije pod Sigetom, pak Lenković, Smiljanić – da ne spominjem Zrinjskih, Frankopana, Jurišića i heroja, od biskupa pa do Janka Draškovića, od onih drevnih protonotarijuša pa do notara riječkog Starčevića: evo zašto više imponira kao ideal energije gornjohrvatski teški brk od ćosave i pasivne dubrovačke inteligencije.⁴²

Primijetimo da se Matoš često poziva na konkretne povijesne osobe, da ih kao simbole uklapa u svoju poetiku te sukreira mit o kontinuitetu hrvatske povijesti. Tako u pjesmi „Pri svetom kralju“ Toma Erdödy (Bakač) nekoj ženi „s teškim križem cijele jedne nacije“ iz svoga groba u zagrebačkoj katedrali govori rečenicu *regnum regno non praescribit leges*. Tu se vidi kreativna i simbolička moć mita slobodna od povijesne

39 E. ČIMIĆ, „Nacija i kultura“, *Kultura, etničnost, identitet*, str. 54.

40 *N. mj.*

41 J. ŽUPANOV, „Etničnost i kultura: Politička mobilizacija i opstanak“, *Kultura, etničnost, identitet*, str. 173.

42 A. G. MATOŠ, „Pozagrebuljeni solilokvij“, *SD*, sv. X, str. 73. – 74.

činjenice, jer tu rečenicu nije izgovorio ban Toma Erdödy (1558. – 1624.) nego ban Ivan Erdödy 1790. godine u Budimu potvrdivši da Hrvatska priznaje zajedničkoga kralja, ali ne i nadvlast mađarskoga sabora. U pjesmama „Kod kuće“, „Gnijezdo bez sokola“ i „Mora“ Matoš pak priziva istaknute osobe poput Keglevića, Oršića, Svačića, Zrinskih, Kačića, Kvaternika, Gupca, Gaja, Kovačića, Lisinskog i Vraza. Prizivanjem davne i nedavne prošlosti želi se pokazati veličina narodnih postignuća te njima sugerirati baštinjenu obvezu sadašnjosti. Matoš time otkriva opasnosti hrvatske političke tradicije – brzo zaboravljanje prošlosti:

...nama se [...] zabranjuje u narodu sa neprekidnim historijskim kontinuitetom – osjećanje toga kontinuiteta: osjećanje da naša suvremenost kao povijesni produkt samo onda može imati vitalne vrijednosti kad ima svijest svoje historijske misije [...] Hrvatska povijest nije mrtvo slovo i dok je nje, mi smo nasljednici ne samo bolova već i kreposti naših otaca. [...] budemo li slušali njenu nauku sloge, požrtvovanja i rodoljublja, svaki od nas će imati pravo biti spasiteljem od grozne kletve Zvonimira, svetog kralja.⁴³

Uočimo sukladnost aluzije posljednjega citata i tvrdnje Dunje Rihtman-Auguštin da je u središtu hrvatskoga mitsko-simbolskog kompleksa „hrvatski san“, tj. san o hrvatskoj državi.⁴⁴ Tijekom povijesti gotovo su sva društva težila ovakvu ili onakvu obliku države, odnosno uspostavljanju granica samostalne vlasti. S obzirom na nepovoljan politički položaj, brojni su onodobni srednjoeuropski narodi u književnosti isticali martirloške elemente nacionalne povijesti, a to je činio i Matoš, želeći podsjetiti kako je *san o hrvatskoj državi* nekoć bio realnost, a da je sada cilj:

Povijest ove naše starodrevne kuće hrvatske, rušene, paljene, pretvorene iz kraljevske palače u banski dvor, ta dugačka i tragična priča je historija našeg naroda. Ali pored sve domaće nesloge i spoljnih udaraca, ta stara i slavna kuća, kraljevina Hrvatska, nikada ne bješe sasvim razorena kao Bugarska i Srbija, i na gostoljubivom njenu ognjištu nikada ne presta gorjeti sveta vatra hrvatske nezavisnosti!⁴⁵

43 A. G. MATOŠ, „Lijepa knjiga“, SD, sv. XVI, str. 9. – 10.

44 D. RIHTMAN-AUGUŠTIN, *n. dj.*, str. 184. – 185. Ovdje bi trebalo dodati i mit o Hrvatskoj kao predziđu kršćanstva. Za najpotpuniji katalog hrvatskih nacionalnih mitova i simbola vidi J. RAPACKA, *Leksikon hrvatskih tradicija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.

45 A. G. MATOŠ, „Kuća“, SD, sv. IV, str. 78.

U ono doba prevladala je ideja stvaranja nacionalnih država u skladu s tezom da je nacija u državi ostvarena politička kategorija naroda, no kako se u njoj zrcali kulturna i društvena veza prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, ona po Matošu uz istosti i sličnosti mora obuhvaćati i razlike:

Narodnost i narod dakle je u prvom redu posljedica zajedničkog kulturnog i povijesnog razvitka, a jedinstvo narodnosti prema tome ne čini jedinstvo krvi, jedinstvo rase nego jedinstvo misli kulturne i političke, očitujući se u ideji države kao u cjelini narodnog interesa. Zato danas nema države i naroda a da nije idealno zajedništvo različitih rasa, različite krvi, različitih pasmina.⁴⁶

7. Istociljnost političkoga i gospodarskoga djelovanja

Matoš mitizirane povijesne osobe ne rabi samo kao književne motive nego oni na referencijalnoj razini imaju i funkciju ukazivanja na konkretno društveno-političko djelovanje tih pojedinaca. To nas dovodi do otkrivanja važnosti političkoga djelovanja u procesu izgradnje nacije. Za razliku od statične i isključive ideje nacije kao zajednice utemeljene isključivo na jeziku, krvi (rasi) i tlu (teritoriju), koja je pod utjecajem pozitivističke filozofije prevladavala potkraj XIX. stoljeća te je u XX. stoljeću izrodila ideologije fašizma i nacionalsocijalizma, jedna je druga ideja – možda ne prva – otvorila pretpostavke za šire shvaćanje nacije. Izrekao ju je Ernest Renan na glasovitome predavanju na Sorbonni 11. ožujka 1882., a na nju se pozivao i Matoš. U njoj se kao ključni čimbenik u izgradnji nacije iskristalizirao *voljni element* pojedinca i skupine: „Nacija je duh, duhovni princip. [...] Nacija je, dakle, široka ljestvica solidarnosti konstituirana osjećajem žrtava koje su učinjene u prošlosti i koje su spremne činiti se u budućnosti. [...] Postojanje nacije je [...] dnevni plebiscit. Moderna nacija povijesni je rezultat djelovanja istociljnih činjenica...“⁴⁷

46 A. G. MATOŠ, „Sastanak naših srednjoškolaca“, SD, sv. XV, str. 173.

47 E. RENAN, „What is a nation?“, *Becoming national: A Reader*, ur. G. Eley, R. G. Suny, Oxford University Press, New York Oxford, 1996., str. 52. – 54.
N. SKLEDAR, *n. dj.*, str. 48. – 49.

Stavimo li djelovanje *istociljnih činjenica* u kontekst politike, bit će nam jasnija njezina važnost i utjecaj u okviru Matoševe ideje nacije. Više su puta izdvojene hrvatsko-srpske usporedbe kao paradigmatičke za ovaj problem. Smještajući politički čimbenik u slijed povijesnoga razvoja, što su već naznačili brojni citati, Matoš i ovako objašnjava razlike između dviju nacija:

Hrvati i Srbi su dva naroda jer su tečajem historije dvije posebne povijesti, dvije posebne države i državne misli. Jedno pleme, ali dva naroda kao Danci i Norvežani, kao Jenki i Englezi, kao francuski Belgijanci i Francuzi, kao Nijemci Austrije i Nijemci Germanije. Riječ narod nije toliko obilježje plemenske i jezične koliko one zajednice interesa jedne ljudske grupe koja se ostvaruje u zajedničkoj misli političkoj.⁴⁸

Jedan od ključnih problema vizije stvaranja hrvatske nacije, a posljedično i samostalne države, Hrvati su baštinili još iz prve polovine XIX. stoljeća. Naime onodobne teze ilirskoga pokreta o jedinstvu Južnih Slavena nisu utjecale samo na razvoj hrvatskoga jezika nego i na razvoj ideja političkih elita. Matoš ilircima nije prigovarao zbog jezične ili kulturne djelatnosti, nego zbog zabluda i lakovjernosti na političkome planu, unutar kojega nisu uvažavali povijest, element na kojem je on inzistirao: „Iliri nisu vidjeli unatoč lekciji ruskoj i srpskoj, da toga zajedničkog historijskog djelovanja, da zajedničkog ideala u slavenstvu nema i ne može biti [...] Cijeli ilirizam skupo je platio slučaj što ga je vodio politički diletant kao Gaj, tražeći oslonca gdje ga ne mogaše naći, mjesto da ga potraži u hrvatstvu i njegovom narodnom i državnom pravu.“⁴⁹ U drugoj polovini XIX. stoljeća *pravaši* su ustrajali na samostalnoj hrvatskoj državi kao konačnom političkom cilju, a *narodnjaci* su s vremenom preuzeli ovu ilirsku tradiciju koja je vodila k ujedinjenju u neki oblik južnoslavenske nadnacionalne zajednice: „Neoboriva je činjenica da su baš Hrvati, koji obično misle više na druge no na sebe [...] prvi na Slavenkom Jugu, čak na trošak svog posebnog nacionalizma branili tu ideju plemenske uzajamnosti...“⁵⁰ Podsjetimo na Matoševe interkulturalne

48 A. G. MATOŠ, „Obradović“, SD, sv. XVI, str. 93.

49 A. G. MATOŠ, „Gaj“, SD, sv. VI, str. 229. – 230.

50 A. G. MATOŠ, „Anda vu morje“, SD, sv. XVI, str. 88.

stavove iz ranijega dijela članka i uočimo da nije bio protivnik zbližavanja dvaju naroda, nego je upozoravao na različite motive toga zbližavanja. Iako su hrvatski političari u suradnji sa Srbima ponajprije tražili pojačanje za postizanje političko-kulturno-gospodarskih ciljeva unutar Austro-Ugarske Monarhije kao i to da su buduću političku zajednicu zamišljali po načelu ravnopravnosti, Matošu je ipak bio jasan raskorak između njihovih konačnih ciljeva.

Kako su hrvatski Srbi tada bili važan dio hrvatskoga političkog (i kulturnog) tijela, Matoš se nije libio ukazati i na njihove „zasluge“: „Srbi su u Hrvatskoj u manjini. Zajamčena su im sva prava i nacionalno ime [...] I pored svega toga vidimo kako žive ekskluzivno, kako se ne pridružuju nikakvoj poletnijoj akciji u hrvatskom javnom životu, štoviše – kako su najvjerniji pridvorice protuhrvatskih stihija.“⁵¹ Kada je riječ o Srbima iz Srbije, Matoš je hrvatske zagovaratelje unitarizma konzekventno upozoravao na činjenicu da im ideja jugoslavenstva služi za ostvarenje imperijalnih planova pa je još 1904. godine pisao: „Takozvani realisti, opet, žrtvuju u svom vrludanju znak naše narodne suverenosti i misao hrvatstva, nemajući petlje da javno budu Srbi, dok Srbi traže slogu s nama pod pogodbom da oni dobiju sve, mi ništa.“⁵² Iste misli ponavlja u tekstu iz 1913. godine i pokazuje zablude tadanje hrvatske politike – i one u užem smislu, i one kulturne – nastale na potpuno pogrešnim premisama, a citat iz toga teksta izvrsno ilustrira, danas već možemo reći tradicionalnu hrvatsku boljku, *politikanstvo*, shvatimo li ga kao manjak promišljenoga, sustavnog i dugoročnog planiranja politike:

Jer mi smo Jugoslaveni i onda ako smo samo Hrvati, a nismo Hrvati ako smo samo Jugoslaveni. [...] Ako smo mi Jugoslavjani samo zato jer smo Hrvati, ne slijedi odatle da možemo samo onda biti Hrvati kada postanemo Jugoslavjani, jer pretvorivši se u taj goli, naučni, imaginarni, bečki, jagićevski, nehistorijski, romantični, hipotetični pojam prestajemo biti Hrvati, što vrlo dobro znaju Srbi, pa zato toliko i izvoze jugoslavjansku misao u hrvatske krajeve ti nacionalistični šoviniste za hrvatsku, a ne i za srpsku potrebu.⁵³

51 A. G. MATOŠ, „Bilježnica VIII“, SD, sv. XVIII, str. 13.

52 A. G. MATOŠ, „Pismo iz Pariza“, SD, sv. XV, str. 73.

53 A. G. MATOŠ, „Aristokracija“, SD, sv. XVI, str. 150.

Ocjenjujemo li nečije političke stavove iz perspektive povijesnoga odmaka, jer jedino tako možemo dokazati konkretne posljedice tih stavova, danas možemo reći da se Matoš u ocjeni jugoslavenstva ni u čemu nije prevario. Kraljevska i Titova Jugoslavija imale su mnoštvo političkih, kulturnih i gospodarskih razlika, no u jednome su bile sukladne – za Hrvatsku i Hrvate imale su teške posljedice. Danas uočavamo da uzrok tih posljedica ne leži toliko u dobroj ili lošoj politici hrvatskih predstavnika, koliko u samim premisama jugoslavenske ideje koje su, zanemarujući logičan i prirodan interes vlastitoga naroda, otvorile put ostvarivanju interesa drugoga naroda. Ideja je, u ovome slučaju, u samoj srži nosila klicu ideologije – jugoslavenski narodni konstrukt. Ako je tada vladalo mišljenje da je prirodna težnja nacije ostvarivanje vlastitih potencijala u obliku države, rješenje je i tada bilo nadomak ruke, a sastojalo se u pridobivanju i aktiviranju većinskih i manjinskih nacionalnih skupina za isti cilj – slobodnu hrvatsku državu: „...politički i kulturni momenat stvorio je s jedne strane Hrvate, s druge Srbe, dvije državne misli, vrlo različite, a protivne samo onda kada se ne uviđa da jedna može biti pored druge i kada preko pol milijuna hrvatskih pravoslavnih državljana vidi svoj politički centar svuda osim u hrvatskoj slobodi.“⁵⁴ Kao što vidimo, Matoš je uvijek pozdravljao etničke razlike, naglašavao i cijenio njihovo različito povijesno iskustvo koje nijansira nacionalni identitet te u njima nije vidio nepremostivu prepreku za izgradnju zajedničke države utemeljene na političkoj solidarnosti i istociljnosti. Naprotiv, to su bili temelji za njihovo pomirenje i suradnju unutar hrvatskoga područja kao *conditio sine qua non* cjelovitoga ostvarenja ideje nacije.

Matoš je istociljnost razmatrao i u gospodarskim okvirima, tj. u vezi politike i gospodarstva. U njega ne ćemo naći društveno-filozofske teorije koje čovjeka svode na jednu, tvarnu dimenziju, nego upravo suprotno – promatranja čovjeka u kompleksnoj cjelini sazdanj od duha i tvari, svaka sa svojim posebnostima i ulogama. I u gospodarskim prilikama uočavao je povijesni kontinuitet:

54 A. G. MATOŠ, „Zagreb po danu“, SD, sv. XI, str. 175.

Vremena se izmijeniše, ali hrvatsko ropstvo ostade isto. Mjesto Mletaka Talijan i Nijemac, mjesto Turčina Judeomađar. Naša je djedovina raščetvorena, kao uvijek, i sada vrvi tuđinskim slugama. Plemstvo, nekad glavni branilac naših pravica, ili propada ili služi tiraninu. Ne mogavši stvoriti ekonomske samostalnosti, nemamo bogatog i jakog građanstva. Inteligencija je većinom na državnim jaslama, dakle nije nezavisna. Velik dio omladine negira uime kukavnih modernizama pravo hrvatske suverenosti. Tek narod, gonjen, globljen i progonjen, puk se budi.⁵⁵

Tako je Matoš opisao stanje hrvatskoga društva na početku XX. stoljeća. Povezanost materijalno-kapitalističkoga i duhovnog-anacionalnoga elementa kristalizirao se pred njegovim očima. Svjestan da radnik ili seljak u nekoj drugoj zemlji, s razvijenom industrijom, pred sobom ima samo jednu eksploataciju, onu ekonomsko-novčanu, a u hrvatskim okolnostima uz nju i kulturnu, s gorčinom je pisao:

Jer cijeli naš narod je danas golem proleterijat, golem proletarac, kojeg mjesto kapitalista ili kakvog trusta eksploatiše grdan i komplikovan državni sistem. [...] Dok kapitalista radniku ne otima duše, glasa duše njegove – jezika, Hrvatskoj se otima i jezik materinji i samo zasukan strančar može u ime nekog kretenskog teorisanja tvrditi da je zlotvor onaj koji mi siječe kesu, a ne – otimač mog jezika, da je razbojnik samo napadač na moj groš, a ne i otimač duše koju naslijedih u obliku jezika od djedova da je kao najsvetiji posjed, svetiji od zaslužbe i zarade, kao svetinju predam baštinicima zajedničkog duhovnog kapitala narodnog!⁵⁶

Ključni uzrok takva stanja Matoš je vidio u vlastitoj zemlji: „To dolazi otuda što smo mi Hrvati u Hrvatskoj od svih nehrvatskih elemenata najnesolidarniji i najslabije organizovani.“⁵⁷

U ono doba tuđinske vlasti vješto su iskorištavale vlast za održavanje statusa *quo* i nenapretka hrvatskoga društva pa ne iznenađuje što je Matoš svu spisateljsku snagu usmjeravao na podizanje duha kao pretpostavke bez koje se nije mogao dogoditi obrat iz postojeće situacije. Primjećivanje, osvješćivanje i prihvaćanje trenutnoga stanja njemu je bio prvi korak za akciju, tj. rad na promjeni takva stanja: „Dodimo do zaključka

55 A. G. MATOŠ, „Đuro Stj. Deželić“, SD, sv. IV, str. 240.

56 A. G. MATOŠ, „Novi lirik“, SD, sv. VII, str. 38. – 39.

57 A. G. MATOŠ, „Wilde i Mac Neill Whistler“, SD, sv. IX, str. 154.

da smo u domovini i mi danas na žalost tuđinci i da ju pod svaku cijenu moramo osvojiti, da moramo biti složni i da moramo dizati vlastitu energiju do najviše potencije, pa nas neće pregaziti bjelosvjetski dotepenci i golotrbi uljezi.“⁵⁸ Uvjet razvoja i konačni proizvod djelovanja istociljnih činjenica bila je sloboda, odnosno – kao što nam je povijest XX. stoljeća zorno pokazala – nacionalna sloboda. Zato i ne iznenađuje sličnost ondanjih prilika s prilikama koje su hrvatski krajevi, s obzirom na naslijeđene „tradicije“ i manjak solidarnosti, iskusili i nakon stjecanja slobode:

Seljaštvo propada, industrija nikakva, tuđinac nam siječe kesu, prosvjetni zavodi stvaraju više zavisne činovnike, no nezavisne inteligencije. U takvim socijalnim i političkim prilikama značajnik je iznimka, pripuz i prišipetlja pravilo, a viša kultura i više čovječstvo je tek ures usamljenih pojedinaca, jer kultura i nauka kao plodovi slobode mogu cvjetati samo u slobodnim narodima, dok kod nas samo tavore, životare, vegetiraju.⁵⁹

Istociljnost djelovanja dakle mora biti odlika i politike i gospodarstva zbog jednostavnoga razloga što obje trebaju služiti ljudima. Tako i samo tako ostvaruje se cjelina i smisao pozivanja na naciju, tradiciju, kulturu, zajedništvo i solidarnost, jer ako se ovi termini rabe kao isprazne fraze, kao riječi bez djela, postaju naličje svakoga govora o naciji kao vrijednosti – vlastita karikatura. Upravo zato Matoš im daje jednu višu, gotovo religioznu vrijednosnu notu, što je vidljivo u tekstu iz 1910. godine:

Mir vama, Hrvati, koji stradate, koji patite, i za ljubavlju i slobodom ljudskom čeznete u sjeni Njegovog žuljevitog, krvavog križa! Vjerujte, vjerujte, spasit će vas vjera, a pošto je vjera i hrvatska sloboda, vjerujte u slobodu i radite za nju kao dvanaest neukih apoštola koji snagom vjere i svetog uvjerenja osvojiše svijet. [...] Vjerujte u domovinu i molite za nju Boga ljubavi, mučeništva, slobode i potpunog požrtvovanja! Marulić je tako za nju plakao i molio uzdasima svoje Judite. Gubec, Zrinjski, Frankopan, ilirske žrtve i Kvaternik prepatiše za nju Golgote i crvene Kalvarije. [...] Jedan Strossmayer ju je digao u visinu kao zlatni kalež vjere i ideala, a jedan Ante Starčević je za nju radio kao apoštol, živio kao pustinjač, a preminuo kao svetac.“⁶⁰

58 A. G. MATOŠ, „Dvjestagodišnjica Jeana Jacquesa Rousseaua“, SD, sv. IX, str. 184.

59 A. G. MATOŠ, „Za Kranjčevića“, SD, sv. VI, str. 146.

60 A. G. MATOŠ, „Na Božić“, SD, sv. XV, str. 298.

Kao što vidimo, Matoševa ideja nacije bila je ideal, ali ne i utopija, iako kao ideal otjelovljen ljudskim djelovanjem ne može biti ostvaren u punini i bez pogriješaka. Ako je njegova ideja nacije ideal i neupitna vrijednost, onda je ona i veliki zadatak, velika odgovornost koja traži preispitivanje i konstruktivnu kritiku najodgovornijih, tj. vođa:

Vi se smješmate riječima Hrvatska i sloboda, a te bi riječi mogle biti našom vjerom – jedinim ciljem životnim. Bez toga je cilja smiješno hrvatski pisati, smiješno možda i živjeti onima, koji nemaju drugog vjerovanja. Ta vjera nije ljubiti krdo, koje se zovu Hrvati, nego ljubiti svoju energiju, svoju budućnost; svoj jezik – dobra neizvediva bez neke sloge i zajedničkog stupanja. Stupati – ali s kim, kamo?⁶¹

Zaključak

Iako Antun Gustav Matoš ideji nacije nikada nije posvetio jedinstven rad nego je stavove o njoj raspršio u mnoštvu tekstova različitih žanrova, ova analiza pokazala je da se iz njih mogu destilirati njegovi konzekventni stavovi o nizu čimbenika koji, barem u slučaju Hrvatske, mogu tvoriti njezinu cjelovitu i sveobuhvatnu ideju i viziju.

Brojni elementi potrebni za konstituiranje nacije, koji u drukčijim okolnostima možda i nisu bili upitni, u slučaju Hrvatske su, u području koji se stoljećima nalazio pod pritiskom političkoga interesa mletačke, austrijske, otomanske, mađarske i u novije doba srpske politike, dobili problematičan predznak jer su se, ovisno o interesima navedenih politika, iskorištavali na štetu svojega prirodnog razvoja. Vjerojatno je to i ključni razlog zašto su na ovim područjima nacionalne različitosti bile kamen spoticanja i sukoba, a ne suživota i suradnje.

Usprkos tomu Matoš je inzistirao na svim, međusobno prožetim elementima koji čine temelj izgradnje nacije. Jezik dominantne etničke skupine na određenome području (koji definiraju duhovne, osjećajne, jezične i tvarne relacije čovjeka i prostora) on je vidio kao važnu razlikovnu kategoriju nacije. No kako jezik i etnija nisu i ne mogu biti jedini nositelji nacije, on je veću vrijednost pridavao zajedničkomu povijesnom

61 A. G. MATOŠ, „Andriji Milčinoviću“, SD, sv. XIX, str. 338.

iskustvu – kako političkomu, tako i kulturno-civilizacijskomu. Posebnost toga iskustva rađa specifične mitove i simbole koji se kodificiraju i razvijaju u kulturnoj praksi tvoreći tako dinamičan duhovni obzor nacije, tj. njezinu tradiciju. Kao svjedok vremena u kojem Hrvatska nije imala slobodu, Matoš je bio svjestan krhkosti položaja i perspektive navedenih čimbenika pa je njihovu zaštitu vidio u istociljnosti i solidarnosti političkih te gospodarskih djelovanja u kojima je vidio oruđe za ostvarenje slobodne i nezavisne države, tj. okvira koji bi naciji i institucionalno jamčio egzistencijalni – duhovni i materijalni – opstanak, sigurnost i razvoj.

Drugim riječima, pokazuje se da je volja bivanja dijelom nacije jedan od najvažnijih čimbenika pri izgradnji ili razgradnji nacije. Lišena banalnoga materijalnog interesa i predznaka, volja može na području duha, odnosno kulture kao refleksa navedenih elemenata, imati svoje snažno uporište. Upravo zato Matoš posebno mjesto u ideji nacije daje kulturi – onoj koja snagom kritičkoga domoljublja zrcali prošlost, djeluje na sadašnjost i otvara putove za budućnost, odnosno onoj koja pruža dovoljno jake identifikacijske magnete koji na okupu mogu održati mnoštvo centrifugalnih i centripetalnih sastavnica nacije. U ovome radu to je pitanje tek naznačeno; radi dobivanja uvida u cjelovitu ideju nacije Antuna Gustava Matoša ovo pitanje zaslužuje posebnu analizu.

Literatura

- APPADURAI, A., *Modernity at Large*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2000.
- CASTELLS, M., *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- FEATHERSTONE, M., „Localizm, Globalizm and Cultural Identity“, *Identities, Race, Class, Gender and Nationality*, ur. L. M. Alcoff i E. Mendieta, Blackwell Publishing, Cornwall, 2004.
- GELLNER, E., *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb, 1998.
- GRGAS, S., *Ispisivanje prostora*, Naklada MD, Zagreb, 2000.

- HOBBSBAWM, E. J., *Nacije i nacionalizam*, Novi Liber, Zagreb, 1993.
- IVAN PAVAO II., *Sjećanje i identitet*, Verbum, Split, 2005.
- *Kultura, etničnost, identitet*, ur. Čačić-Kumpes, J., Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999. („Etničnost kao jedna od podloga nacionalne kulture“, BROZOVIĆ, D.; „Nacija i kultura“, ĆIMIĆ, E.; „Ruralna i urbana komponenta kulturnog identiteta“, IVANČEVIĆ, R.; „Narodna kultura i hrvatski etnomit“, RIHTMAN-AUGUŠTIN, D.; „Etničnost i kultura“, SKLEDAR, N.; „Etničnost i kultura: Politička mobilizacija i opstanak“, ŽUPANOV, J.)
- MATOŠ, A. G., *Sabrana djela A. G. Matoša*, sv. I – XX, ur. D. Tadijanović i dr., JAZU, Liber, Mladost, Zagreb, 1973.
- MIYOSHI, M., „A Borderless World? From Colonization to Transnationalism and the Decline of the Nation-State“, *Critical Inquiry*, University of Chicago, 1993.
- ORAIĆ-TOLIĆ, D., *Pejzaž u djelu A. G. Matoša*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.
- RENAN, E., „What is a nation?“, *Becoming national: A Reader*, ur. G. Eley, R. G. Suny, Oxford University Press, New York Oxford, 1996.
- SMITH, A. D., *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- STANČIĆ, N., *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb, 2002.
- UJEVIĆ, T., „Em smo Horvati“, *Kritike, prikazi, članci, polemike. Sabrana djela Tina Ujevića*, sv. VII, ur. N. Mihanović, Znanje, Zagreb, 1963. – 1967.